

**ВНУТРІШНІЙ КОНФЛІКТ ОСОБИСТОСТІ:
ПСИХОАНАЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ
(НА МАТЕРІАЛІ ОПОВІДАННЯ ДЖ. ОРУЕЛЛА “ВБИВСТВО СЛОНА”)**

У статті досліджується психічна поведінка та особливості впливу зовнішнього психологічного фактору на товпу на механізми поведінки особистості крізь призму теорії психоаналізу З. Фрейда та психологію мас Г. Лебона.

Ключові слова: несвідоме, внутрішній конфлікт, психологічна маса, свідомість, мортидо.

Психоаналіз З. Фрейда, який був неоднозначно сприйнятий та багаторазово переосмислювався зарубіжними та українськими науковцями, займає важливе місце серед інших сучасних теорій у літературознавстві, оскільки є ефективним засобом для глибокого вивчення твору та його автора.

Іван Франко один із перших окреслив проблематику літературно-психологічних студій в Україні. Говорячи про зародження психоаналітичної думки у нашій країні, слід згадати вагомий науковий внесок О. Потебні та його послідовників. Першими українськими дослідниками, котрі почали використовувати ідеї психоаналізу у своїх розвідках, були С. Балей, Я. Ярема, А. Халецький, В. Підмогильний. Однак, з встановленням радянської влади на всій території України, розвиток психоаналітичної теорії призупинився.

Після падіння “залізної завіси” вивчення несвідомого компоненту психіки набуло великої актуальності і були здійснені успішні спроби інтегрувати психоаналіз з літературознавчою наукою. Вагомий внесок в розвиток сучасної психоаналітичної думки на Україні зробили С. Павличко, В. Роменець, Н. Зборовська.

У статті ставимо собі за мету через психоаналітичний метод проаналізувати психічні процеси у внутрішньому світі англійського письменника Дж. Оруелла на основі автобіографічного есе “Вбивство слона”.

Використання психоаналізу під час інтерпретації автобіографічного твору дозволяє глибоко проаналізувати внутрішній світ письменника, розкрити прихований зміст, внутрішні інтенції автора, збагнути несвідомі механізми його творчості.

Має рацію професор Марія Моклиця, коли твердить, що “твір – це результат якогось процесу у внутрішньому світі, це механізм, який невидимо присутній в оприявленній частині. Твір, який ми вивчаємо, видима частина айсберга, а основна його маса лишається в глибині авторської психіки. Ґрунтовне прочитання твору виводить на необхідність намацати пружини творчого процесу, зрозуміти намір автора, серйозну особисту основу його творчості” [1, 45].

Постать Джорджа Оруелла (справжнє ім'я Ерік Артур Блер) – видатного англійського письменника, талановитого публіциста, про якого написана величезна кількість літературних праць і чий твори перекладені багатьма мовами, як не дивно, тривалий час залишалася невідомою українському читачеві. Дослідників творчості Оруелла вражають різкі злами його літературного шляху і контрастність його міркувань юних літ та в останні роки життя. Російський дослідник творчості Джорджа Оруелла Олексій Зверев зауважив, що письменнику не властива послідовність, еволюційність, а власне вибуховість, “<...> і складається враження, що перед нами письменник, який прожив у літературі два дуже несхожих життя” [2, 56]. Його праці належать різним людям: одні, підписані його справжнім іменем Ерік Блер, легко “вписуються в контекст домінуючих ідей та духу 30-х років, інші, що друкувалися під псевдонімом Джордж Оруелл, абсолютно суперечать цим ідеям та поривам” [3, 5].

З раннього дитинства в ньому розгортається внутрішня духовна драма, яка полягає в конфлікті зі світом, навколо котрої ґрунтуються всі утопії, а саме — ідеї справедливості та рівності. Здобувши освіту в ітонському коледжі, він залишає Англію і вирушає до Бірми (М'янма – сучасна назва країни), де працює в індійській імперській поліції. Ця служба сповнила його ненависті до імперіалізму та нестерпного відчуття провини перед бірманцями. У своїх спогадах Оруелл наголошував: “Теоретично я був на стороні бірманців і проти їх поневолювачів британців, а роботу, котру я виконував, ненавидів більше ніж це можна описати словами. Нещасні ув'язнені в

переповнених, смердючих камерах в'язниці, сірі, залякані обличчя – все це переповнювало мене гнітючим почуттям провини” [3, 223].

Можна вважати, що “художнє відкриття Оруелла було результатом великого внутрішнього конфлікту, можливо духовного нещастя, глибинної біди, про яку ніхто очевидно і не підозрював, але про яку знав сам письменник” [4, 218].

Як стверджує В. Скуратовський, “англійський письменник свідомо інверсує свою біографію у напрямі життєвого шляху свого улюбленця Джека Лондона. Оруелла назавжди охоплює глибоке, до відчаю, до комплексу соціальної неповноцінності, зумовленого аристократичним походженням, співчуття до простої людини-робітника” [5, 128]. Вибір простонародного імені Джордж та прізвища Оруелл (так називалася невелика річка в місцевості, де письменник провів своє дитинство) пізніше дослідники пояснили тим, що Блер хотів здійснити своєрідний акт розриву з минулим, утвердивши тим самим своє нове “я”.

Однією із передумов внутрішнього протистояння Оруелла було його суспільне становище. Ще під час навчання в одному з найпрестижніших коледжів Європи письменник страждав через своє порівняно нижче суспільне становище щодо своїх однокурсників, котрі вважалися ітонською елітою. Більшість дослідників вважають, що це відчуття класового поділу назавжди вкоренилося в свідомості Оруелла.

В автобіографічному есе “Вбивство слона” Оруелл розповідає про події, що відбулися в період його перебування на службі в бірманській імперській поліції. Саме ці події, в основі котрих лежить глибокий внутрішній конфлікт, стали початком формування світоглядних пріоритетів майбутнього митця, розкрили справжню сутність імперіалізму, окреслили проблематику та тематичне наповнення його майбутніх творів.

Аналізуючи оповідання, бачимо, що влада розщеплює свідомість особистості, створюючи хибне “я”, яке після подальшого перебігу подій оповідання перетворюється в хибне “я для інших”: “Одна частина моєї свідомості вважала, що Британське колоніальне правління – непохитна тиранія, лещата, що назавжди стиснули волю поневолених народів; інша – говорила, що не існує кращого задоволення на світі, ніж всадити штик в живіт буддійського монаха” [6, 223]. Помітно, що перше “я” Оруелла, яке належало бунтівнику шкільних та бірманських років, реагувало проти імперіалізму, відкидало будь-яку фанатичну дисципліну і спостерігало, як ті, хто вірив у можливість сили, ставали жадібними до влади, друге ж відстоювало імперську традицію і з захопленням говорило про фактор сили.

У період перебування на службі в бірманській поліції трапився незначний інцидент, котрий, розкрив майбутньому письменникові істинну сутність імперіалізму. Одного разу Оруеллу повідомили, що здичавілий домашній слон тримає у страху місцеве населення. Тварина розтрощила кілька бамбукових хатин, вбила корову і затоптала місцевого мешканця. Прибувши на місце, Оруелл побачив, що слон вгамувався і більше не становить жодної загрози жителям міста, і тому твердо вирішив не вбивати тварину. Подальший перебіг подій виявляє внутрішні суперечності, що виникають в свідомості письменника, показує боротьбу різноспрямованих інстинктів у підсвідомому світі Оруелла, а також розкриває вічне протистояння несвідомого *Воно* з моральним *Над-Я*.

За Фройдом розрізняємо три інстанції психіки людини: несвідоме *Воно* – царина природних інстинктів і потягів, свідомий елемент *Я* – утворений вічним протистоянням прихованих підсвідомих бажань та тиском усталених норм поведінки в конкретному соціумі і також свідомий елемент *Над-Я*, який виконує функцію заборон і покарань. У людині від самого її народження протистоять один одному два могутні фундаментальні інстинкти: *лібідо* – сексуальний потяг, креативне начало, і *деструдо* – потяг до руйнування чи *мортідо* – інстинкт вбивства. Основні внутрішні колізії відбуваються між несвідомим *Воно* та свідомим *Над-Я*, які зосереджені в *Я*, оскільки воно (*Я*), є активним учасником психічного конфлікту, бо зобов'язане забезпечити збалансування трьох чинників: вимоги зовнішнього світу, креативні або деструктивні потяги та моральність *Над-Я*.

Проаналізувавши міркування, поведінку, емоційний стан Оруелла під час розгортання подій в невеликому індійському місті, з'ясовуємо, що у свідомості письменника відбувається роздвоєння *Я* та *Над-Я*. Із царини *Над-Я* до *Я* надходять два абсолютно протилежні імперативи – перший пов'язаний безпосередньо з етосом особи, в котрій явно домінує індивідуальна детермінанта волелюбної людини, другий нав'язаний нормами, вимогами та регламентом держави-імперії. Відповідно *Я* перебуває в стані вирішення дилеми, тому його позиція дещо

послаблюється, зменшується його опірність до відштовхування небажаних поривів. У результаті Оруелл стоїть перед вибором: вбивати чи не вбивати. Він починає вагатися з тієї причини, що за його спиною стоїть натовп і чекає вирішення ситуації.

Кульмінаційним моментом оповідання є момент, коли Оруелл вирішує кинути погляд на натовп: “Але в цей момент я озирнувся і поглянув на натовп, що рухався за мною. Він був великий, як мінімум тисячі дві. Я дивився на море жовтих облич понад яскравим одягом – облич щасливих, збуджених забавою, впевнених, що слона буде вбито. І раптом я зрозумів, що все-таки мені доведеться знищити тварину” [6, 225].

Тут доцільно навести приклад з книги відомого французького засновника соціальної психології Г. Лебона “Психология народов и масс”, в якій теоретик трактує поняття психологічної маси, механізми її відчутного впливу на мислення, духовну та емоційну сферу особистості. На думку Г.Лебона, в особи, яка потрапляє під вплив натовпу, стираються її індивідуальні особливості, що призводить до зникнення свідомої особистості та до появи особистості несвідомої. Перебуваючи під впливом психологічної маси, людина набуває свідомості “нездоланої сили, і ця свідомість дозволяє їй підкоритися таким інстинктам, яким вона ніколи не дає волі, коли перебуває на одинці, оскільки натовп анонімний і тому особа не несе відповідальності за свої вчинки” (Цит. за п. 7) [7, 123]. Відповідно *Я* не може витіснити та пригнічувати несвідомі потяги особистості, що інколи призводить до зникнення совісті та відчуття відповідальності. З цього приводу Г. Лебон каже, що індивід, потрапивши під вплив психологічної маси, набуває особливих ознак, які можуть і не спостерігатися у нього в ізольованих умовах. Однією із таких ознак є схильність до навіювання. “Після тривалого перебування під впливом маси, особа переходить в такий стан, який дуже нагадує стан загипнотизованого суб’єкта” (Цит. за п. 7) [7, 124]. Особистість не усвідомлює своїх вчинків і перетворюється на інстинктивну істоту, що керується несвідомими імпульсами.

З огляду на сказане, подальші дії головного героя есе стають зрозумілими. Оруелл раптово усвідомлює як потрібно діяти: “Вони чекали цього від мене і я був зобов’язаний це зробити; я відчував як воля двох тисяч нестримно підштовхують мене вперед. Тоді я збагнув, що коли біла людина стає тираном, вона знищує свою свободу і перетворюється в піддатливу маріонетку” [6, 225-226].

Тому можна говорити, що психологічний вплив натовпу значно загострив конфлікт між трьома компонентами психічної сутності особистості Оруелла, що суттєво послабило основну функцію *Я*, в сфері якого ще й до цього моменту протікали конфліктні процеси. В результаті у свідомість проривається деструктивне *мортидо*. Після жорстокого знищення тварини Оруелл вдається до самовиправдання, і складається враження, що останні слова належать абсолютно іншій особі.

Можна зробити висновок, що внутрішній конфлікт англійського письменника виник між моральними принципами і зовнішньою ситуацією, бажанням і обов’язком. Можливо тому його політичні доктрини несли моральну модальність, а література цікавила критика насамперед своїм моральним сенсом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Моклиця М. Теоретичні підвалини навчального аналізу художнього тексту // Всесвітня література в середніх навчальних закладах. – 2004. – №7. – С. 45.
2. Зверев А. О Старшем брате и чреве кита. // Литературное обозрение. – 1989. – №9. – С. 56-61.
3. Зверев А. набросок к портрету Оруелла // Оруэлл Дж. “1984” и эссе разных лет. – М. 1989. – С. 377.
4. Чаликова М. Недошивин В. Незвесный Оруэлл // Иностранная литература. – 1991. – №2. – С. 215-225.
5. Скуратовський В. Міф про Джорджа Оруелла // Всесвіт. – 1988. - №4. – С. 128-130.
6. Оруелл Дж. “1984” и эссе разных лет. – М.: “Прогресс”, 1989. – 377с.
7. Фрейд З. Психология масс и анализ человеческого “Я”. – М., 1998. – 320с.

SUMMARY

The article deals with psychological behavior and influence of external psychological factor of a crowd upon mechanisms of behavior of a personality in the light of Z. Freud’s theory of psychoanalysis and theory of psychological crowd of G. Le Bon.

Key words: unconscious, intrapsychic conflict, psychological crowd, consciousness, *mortido*.

“ПРОБЛЕМА ІВАНА ЧЕНДЕЯ”: АНТРОПОЛОГІЧНА РЕФЛЕКСІЯ

У статті розглядаються антропологічні пошуки І. Чендея на тлі літературного процесу 1960-х років. Осмислюється його причетність до неомарксистських пошуків Київської і Московської філософських шкіл. Виокремлюються питання буття в особливому геокультурному просторі і специфіки індивідуального творчого методу як “шляху творчості”.

Ключові слова: характерологія, типологічні ознаки, ментальність, цинізм, маргінальність

Українське літературознавство останніх десятиліть активізувало думку навколо малодосліджених сторінок історії літератури – “забутих”, виключених з літературного процесу за ідеологічними мотивами творчих постатей, а також надбання письменників-дисидентів, діаспори, еміграції. Водночас, не менш актуальною залишається доля письменників, що увійшли в літературний процес наприкінці 50-х – у 60-роки: Гр. Тютюнника, І. Білика, Б. Харчука, Є. Гуцала, Р. Іванчука та ін. Вона складалася по-різному – на них покладалися надії щодо оновлення літератури, приваблювала їх художньо-естетична і поведінкова інаковість, їх очевидний талант і вишукана майстерність, зростаюча популярність у читача. Хоча з часом їх успішність почала дратувати і непокоїти тих, хто вважав себе радянськими класиками і не мав ні бажання, ні намірів поповнювати цей ряд, вибудований завдяки таланту і майстерності. Отже, годі було й сподіватись на офіційне визнання, а саме: введення в історико-літературний процес і не лише з позиції засвоєння поколінням традицій, а й новацій, вивчення в школах і вузах, глибоке наукове осмислення. А ті, хто таке визнання таки здобув, не завжди праведним шляхом, від того ж і потерпав, з часом втрачаючи чуттєвість до художнього мислення і слова, що помітив навіть з концтабірної далечини. В. Стус, не приховуючи свого обурення з цього приводу [1].

Проблема творчого покоління 1960-х років тривалий час залишилась відкритою, а у 90-і вона навіть ускладнилась неоднозначним ставленням до шістдесятників, незалежно від міри приналежності тих чи інших постатей до легендарного руху. Якщо на початку 90-х років акцентувалась думка про традиції, спадкоємність вільнодумства 60-х, що через декілька десятиліть вибухнули, озвучились ідеєю незалежності, то з часом між ними позначилось різке розмежування навіть відчуженість. Причини такого протистояння “бунтарських поколінь” детально не аналізувались. Але, на наш погляд, підставою для того було, по-перше, притаманне постмодернізму дистанціювання від класичності, в тому числі й близької, ХХ століття, по-друге, те, що І. Лисяк-Рудницький означив як “загальний провінціалізм сучасного культурного життя в Україні: брак контактів із зовнішнім світом, недостатнє знання, іноземних мов і обмежений доступ до нерадянських книг” [2, 485], що спричинило ситуацію, коли “інтелектуальний доробок руху шістдесятих років” оцінюється як “не надто великий” [3, 29]. Пострадянська література і наука про неї на хвилі ейфорії рішуче розривали з минулим, сподіваючись на швидке оновлення ідей, проблем, героїв. Проте цей процес виявився надто складним, суперечливим, дискусійним. Причиною такого стану багато хто вважав наявність потужного пострадянського синдрому. Проте якими б не були ті причини, необхідність повернення до традицій, до класики ХХ століття назріла, про що свідчать публікації, захищені дисертації з творчості А. Дімарова, В. Дрозда, Є. Гуцала, Б. Харчука та ін.

Творчість Івана Чендея – важлива частина історико-літературного процесу української літератури другої половини ХХ століття. Він був *Genius loci* (генієм місця), таким і залишився у пам’яті покоління. Життя і творчість його пов’язані із Закарпаттям. Його так і називали – “Співець зеленої Верховини” (В. Марко), “Закарпатський новеліст” (І. Вишневський); шлях його визначався “від Ясенової – у широкий світ” (В. Дончик): в ньому вбачали “літописця життя Закарпаття”, а “історію його краю” сприймали лише через “його твори” (М. Жулинський) та й родовід вели від геокультурного простору з його людьми (І. Дзюба). Навіть на хвилі небувалого піднесення руху шістдесятників він не входив ні до знаменитих київських чи львівських суспільно-творчих об’єднань, що набули статусу дисидентських, ні до літературно-естетичних (селянська, міська проза). Але “буттєва присутність” І. Чендея (в гайдегерівському смислі) в суспільному і культурному просторі створювала особливу творчу атмосферу, для якої сформулювати виміри було завданням складним.